

Омельяненко В.А., д-р. екон. наук, доц., доцент кафедри бізнес-економіки та адміністрування Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, вул. Роменська, 87, Суми, 40002, Україна; старший науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України, вул. Марії Канніст, 2, Київ, 03057, Україна, email: omvitaliy@gmail.com, ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-0713-1444>, Scopus Author ID: 56624321000, Researcher ID: Q-6358-2016

ІННОВАЦІЙНИЙ ФАКТОР ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ (КЕЙСИ КОРУПЦІЇ ТА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ)¹

Корупція та тіньова економіка є важливими суспільними проблемами та загрозами, оскільки перешкоджають нормальному функціонуванню та соціально-економічному розвитку суспільства. Корупція як соціальне явище в певному обсязі проявляється у будь-якій країні, загострюючи всі зростаючі протиріччя у відносинах між суспільством і державою, особливо в кризових й трансформаційних умовах. При розробленні антикорупційної політики досить часто поза увагою виявляються менш помітні, але, можливо, найважливіші чинники її появи та подолання: інституційні, культурні та “когнітивні”. Ступінь їх розвитку впливає на розвиток тіньової економіки: з одного боку, вони сприяють протидії неформальній діяльності, не допускають посилення криміналізації суспільства; з іншого боку, сприяють формуванню тіньової культури та інституціоналізації тіньової економіки. Мета дослідження полягає у визначенні впливу соціокультурних факторів на розвиток тіньової економіки та корупції, визначенні концептуальних основ інноваційного проєктування антикорупційних заходів. У дослідженні тіньову економіку та корупцію розглянуто як механізм недостатньої функціональності державних інститутів. Запропоновано розглянути тіньову економіку та корупцію в межах моделі взаємодії архетипів як інститутів, що породжують цінності, і держави як системи інститутів, яка ці цінності використовує. Проаналізовано ряд емпіричних досліджень, метою яких було визначити вплив культури на тіньову економіку та корупцію. Проаналізовано досвід Фінляндії, яка займає провідні позиції рейтингу індексу сприйняття корупції як країна з найменшим рівнем корупції. Визначено, що принципи належного управління, етичні норми та рекомендації прописані у багатьох нормативних актах Фінляндії, є суттєвою, невід’ємною частиною керівництва державою. У межах дослідження запропоновано поєднати дослідницький підхід Вебера з теорією інституційних перетворень. Інституційний та інноваційний (технологічний) розвиток містить у собі два компоненти – інноваційні, що утворюються в результаті природного відбору або проєктування, та імітаційні, що виникають унаслідок запозичення (трансплантації) інститутів з інших інституційних систем. Указаний підхід є доречним для інституційно-еволюційної стратегії формування антикорупційної стратегії національної системи “сталий розвиток – безпека”, мету якої можемо визначити як підтримку природної еволюції наявного інституту (комплексу інститутів) у межах певної стратегії, яка може містити в собі як інституційні інновації, так і запозичення. Початковий (наявний) інститут можна “трансплантувати” або “розробити”, або ж він може виникнути в процесі розвитку внутрішнього інституційного середовища. Перевагою інституційної стратегії, на думку автора, є широкі можливості адаптації та корекції в процесі розвитку інститутів.

¹ Публікація підготовлена в рамках реалізації проєкту Жан Моне Модуль “Антикорупційна політика ЄС: ключові елементи, орієнтація на сталий розвиток, уроки для України” (EU AntiCor, 101047968 – EU AntiCor – ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH).

Ключові слова: культура, інновації, корупція, тіньова економіка, стратегія, емпіричні оцінки.

Otelyanenko V.A., Dr. Habil. (Economics), Associate Professor, associate professor of business economics and administration department, A.S. Makarenko Sumy State Pedagogical University, 72, Romenska Str., Sumy, 40002, Ukraine, Senior Research Fellow, Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2, Marii Kapnist Str., Kyiv, 03057, Ukraine, email: omvitaliy@gmail.com, ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-0713-1444>, Scopus Author ID: 56624321000, Researcher ID: Q-6358-2016

THE INNOVATIVE FACTOR OF DELINQUENCY IN THE ECONOMIC SPHERE (CASES OF CORRUPTION AND THE SHADOW ECONOMY)

Corruption and the shadow economy are critical social problems and threats, hindering society's normal functioning and socioeconomic development. Corruption as a social phenomenon manifests itself to one degree or another in any country, exacerbating all growing contradictions in relations between society and the state, especially in crisis and transformational conditions. When developing an anti-corruption policy, it is less visible, but perhaps the most essential factors of its emergence and overcoming are often overlooked: institutional, cultural, and "cognitive". The degree of their development is affected by the development of the shadow economy: on the one hand, they contribute to counteracting informal activity and preventing the strengthening of criminalization of society; on the other hand, they contribute to forming a "shadow" culture and institutionalising of the shadow economy. The study aims to determine the influence of socio-cultural factors on the development of the shadow economy and corruption and to determine the conceptual foundations of innovative anti-corruption measures. The study examines the shadow economy and corruption as a mechanism of insufficient functionality of state institutions. It is proposed to consider the shadow economy and corruption within the model of the interaction of archetypes as institutions that generate values and the state as a system of institutions that uses these values. Several empirical studies were analyzed, the purpose of which was to determine the influence of culture on the shadow economy and corruption. The experience of Finland, which occupies the leading position in the rating of the corruption perception index as a country with the lowest level of corruption, is published. It was determined that the principles of good governance, ethical norms and recommendations are prescribed in many regulatory acts of Finland and are an essential, integral part of state management. Within the framework of the study, it is proposed to combine Weber's research approach with the theory of institutional transformations. Institutional and innovative (technological) development includes two components – innovative, which are formed due to natural selection or design, and imitative, which arise from borrowing (transplantation) of institutions from other institutional systems. This approach is appropriate for the institutional-evolutionary strategy of forming an anti-corruption strategy of the national system "sustainable development - security", the purpose of which can be defined as the support of the natural evolution of the existing institution (complex of institutions) within the limits of a particular strategy, including institutional innovations and borrowing. The initial (existing) institution can be "transplanted" or "developed", or it can arise in the process of developing the internal institutional environment. According to the author, the advantage of the institutional strategy is the vast possibilities of adaptation and correction in the development process of institutions.

Keywords: culture, innovation, corruption, shadow economy, strategy, empirical evaluations.

Корупція та тіньова економіка є важливими делінквентними суспільними проблемами та загрозами, оскільки вони перешкоджають сталому функціонуванню та

соціально-економічному розвитку суспільства. Корупція та тіньова економіка як соціальні явища в певному обсязі проявляються у будь-якій країні, загострюючи протиріччя у відносинах між суспільством і державою, особливо в кризових і трансформаційних умовах.

При розробленні антикорупційної політики досить часто поза увагою виявляються менш помітні, але, можливо, найважливіші чинники її появи та подолання: інституційні, культурні та когнітивні. Ступінь їх розвитку впливає на розвиток тіньової економіки: з одного боку, вони сприяють протидії неформальній діяльності, не допускають посилення криміналізації суспільства; з іншого боку, сприяють формуванню тіньової культури та інституціоналізації тіньової економіки.

Таким чином, при розробленні економічних та антикорупційних стратегій варто враховувати, що корупція та тіньова економіка за своєю суттю є не лише юридичними, але й соціокультурними феноменами. Їх причини укорінені в соціальних нормах, правовому нігілізмі, вони проникають в соціальні цінності, якщо у свідомості суспільства вкорінюється установка, що законними засобами не можна отримати необхідне рішення й досягти справедливості, й неформальні правила стають звичайною практикою рольової поведінки в системі соціальних очікувань і перетворюються на стереотипну форму поведінки та позиціонуються як норма.

Ряд досліджень присвячено питанням вивчення впливу соціокультурних факторів на розвиток тіньової економіки та корупції.

У дослідженні Дж. Альм і Б. Торглер [1] довели, що існує зворотна залежність між рівнем розвитку податкової культури населення та масштабами тіньової економіки. У компаративному дослідженні країн, здійсненому з урахуванням порівняльних даних США та Іспанії, вони знайшли статистично значущі докази того, що вищий рівень податкової культури призводить до зменшення масштабів тіньової економіки. Ці результати були підтверджені і в багатьох інших емпіричних аналізах, зокрема, Б. Торглера [2], Р. Дель-Анно [3], Б. Торглера та Ф. Шнайдера [4]. Особливий тип культури (податкову) розглядали А. Спіталер [5] та А. Пауш [6].

Широкий соціокультурний контекст розвитку тіньової економіки та корупції розглядали вчені в ряді емпіричних досліджень [7; 8; 9]. Зазначені питання розглянуто і в експертних публікаціях вітчизняних та іноземних вчених² [10], а також оглядах експертних і міжнародних організацій [11–13]. З прикладної точки зору для розроблення антикорупційної політики, на нашу думку, доцільно використати концептуальні аспекти системних інновацій [14; 15], безпекові підходи [16].

Аналіз закордонного досвіду протидії корупції може допомогти вибрати зі світового досвіду ефективні антикорупційні заходи, що можуть протидіяти корупції в умовах України. Наявні перевірені досвідом як принципи та методи ефективної протидії корупції, так і показники, що дозволяють обґрунтовано судити про рівень ефективності застосовуваних антикорупційних заходів. Водночас, на нашу думку, поєднання соціокультурного аспекту та антикорупційних інновацій буде найефективнішим.

² Культура влияет на коррупцию. *Научно-образовательный портал*. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:qqbg7m1ic0UJ:https://iq.hse.ru/news/177667678.html&cd=9&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>

Мета статті – визначити вплив соціокультурних факторів на розвиток тіньової економіки та корупції, а також концептуальні основи інноваційного проектування антикорупційних заходів.

Для вивчення зв'язку між національною культурою і тіньовою економікою та доведення, що національна культура є функціональною для зменшення тіньової економіки, важливо розглянути два виміри національної культури: уникнення невизначеності та дистанції влади. Ці аспекти потребують більш глибоких досліджень. Особи та фірми, які працюють у тішовій економіці, ризикують бути викритими, засудженими та покараними.

За даними емпіричних результатів [7], тішова економіка в країнах взаємопов'язана з національною культурою. Багато вчених, дослідників і навіть політиків намагаються знайти та запровадити ефективний спосіб зниження рівня тішової економіки. Слабкість такого підходу полягає в нехтуванні національною культурою. Врахування національної культури під час спроби скорочення тішової економіки видається необхідним.

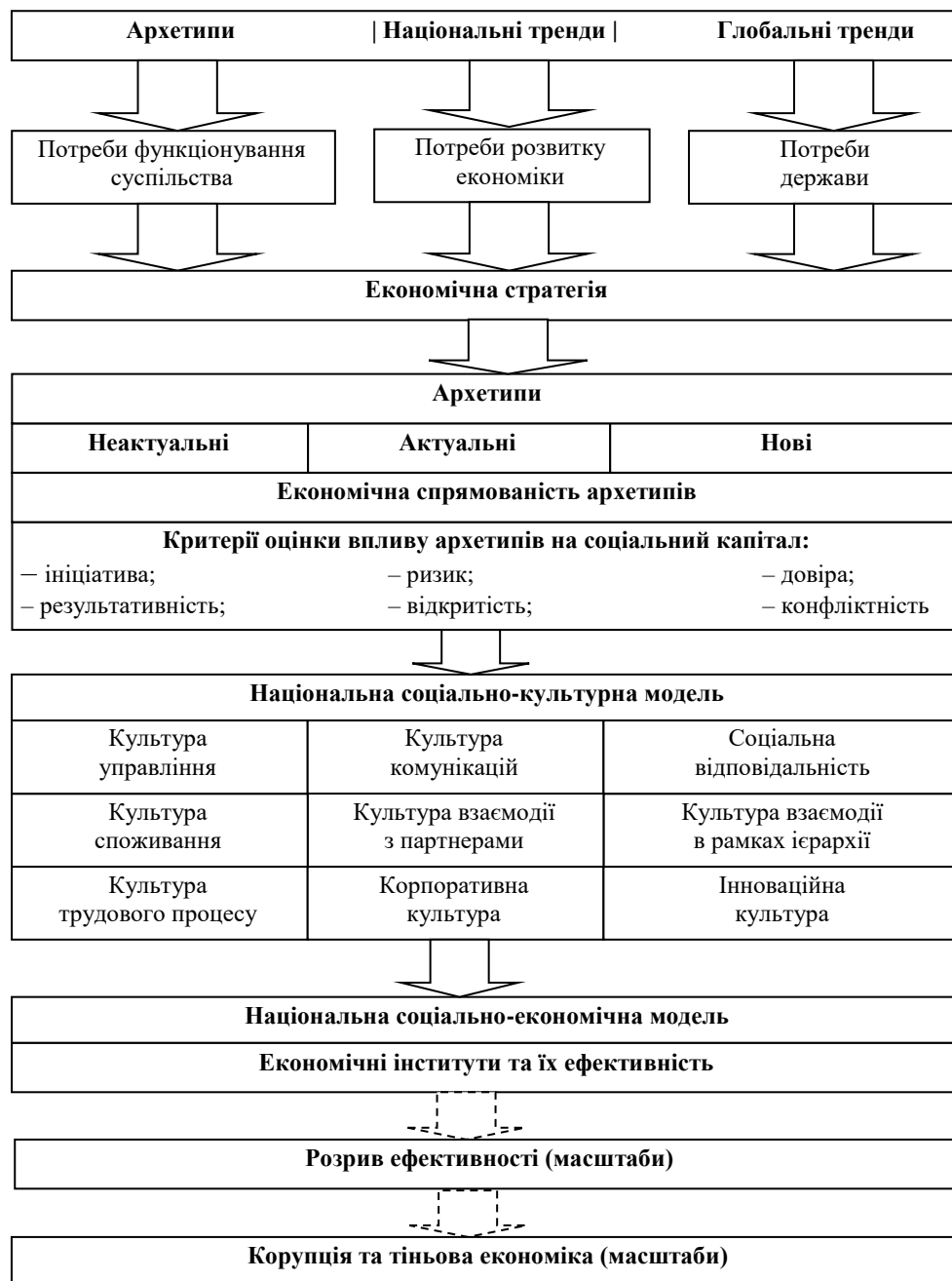
Національна культура впливає на підприємницьку діяльність, в результаті цього може бути створена специфічна модель економіки. Хорошим прикладом є скандинавська модель економіки – національна культура підтримує бізнес і знижує рівень тішової економіки. Проте такий підхід викликає ряд запитань.

Наявно багато визначень, різні трактування формують різні економічні категорії, що впливає на особливості та методологію вимірювання тішової економіки. Щоразу, коли досліднику не вдається точно визначити тішову економіку, її вимірювання можна змінити. Національна культура впливає на тішову економіку на різних рівнях, наявний динамічний зв'язок між різними аспектами культури.

Б. Данилишин [10] зазначає, що найглибше зрозуміти питання, пов'язані з тішовою економікою, допомагає теорія інституційних пасток. У випадку з тішовою економікою йдеться про те, що велика кількість суб'єктів господарювання стійко віддає перевагу неформальним правилам, ігноруючи норми, формалізовані у вигляді законів і нормативних актів. Через протистояння формальних і неформальних норм формується тішова інституційна рівновага як компроміс суб'єктів господарювання і споживачів їх товарів та послуг, який виходить з вибіркового дотримання законів. Головна проблема полягає в тому, що такі інституційні пастки зумовлені саме масовим використанням неформальних норм поведінки в економіці. Це знижує привабливість використання тих економічних правил, що у легітимному полі.

Таким чином, тішова економіка є своєрідним механізмом недостатньої функціональності державних інститутів. Вітчизняні підприємці “оптимізують” податкові платежі та виробляють невраховану державою продукцію, зокрема й тому, що аналогічно діють їх конкуренти. Законслухняна поведінка сприяє зниженню конкурентоспроможності.

На основі цього корупцію можливо розглянути в межах моделі взаємодії архетипів як інститутів, що породжують цінності, і держави як системи інститутів, яка ці цінності використовує (рис. 1).

Рис. 1. Аналіз ролі архетипів у виникненні корупції та тіньової економіки
 Джерело: складено автором.

Слід також взяти до уваги те, що виміри національної культури Г. Гофстеде не можуть бути спроектовані на окремих людей. Саме тому потрібні деякі дослідження національної культури, яка впливає на окремих людей та організації.

Чим менш розвинутою є країна, тим вищий рівень корупції вона має, зазначає керівник Центру з вивчення злочинності, права та суспільства, професор соціології та кримінології ізраїльського Університету Хайфи А. Раттнер у доповіді “Макро- та мікрореспектива у поясненні корупції: чи все враховано?”³. А. Раттнер з’ясував, що наявний взаємозв’язок між корупцією, культурними характеристиками та макроекономічними показниками країни. У ході досліджень він намагався зрозуміти, чи можуть окремі культурні характеристики суспільства та моральні настанови щось додати до пояснень корупційної поведінки.

Корупція поширена в багатьох країнах, і як явище є зловживанням повноваженнями влади для отримання власної вигоди, розповів А. Раттнер на міжнародному робочому семінарі “Соціальні та культурні зміни у порівняльній перспективі: цінності та модернізація”. Корупційні відносини стосуються кожного, хто залежить від чесності людей у структурах влади.

У дослідженні про політичну корупцію А. Раттнер виокремлює три види корупції:

– “біла” є частиною культури (наприклад, хабарі поліції у деяких країнах стають частиною заробітної плати службовців). Цей тип корупції сприймається у культурі як майже законний. Влада майже нічого не робить для викорінення такої моделі поведінки;

– “сіра” – це поведінка, яка є незаконною, але сприймається майже як законна, оскільки ніхто не може обійтися без цього (наприклад, політичні партії, які залучають незаконне фінансування як частину своєї передвиборчої кампанії).

– “чорна” включає незаконні та нелегітимні операції за зачиненими дверима, де відсутні видимі жертви, отже, ніхто на це не скаржиться.

Серед запропонованих різними вченими пояснень причин поширення корупції, що ґрунтуються на економічних і політичних особливостях різних країн, варто виокремити одне: у менш розвинутих країнах зростанню корупції сприяють ресурсна економіка та монополія влади. Інше пояснення можливості корупції – це поєднання високого рівня криміналу та відсутність при владі формального та неформального контролю за громадянами. Третій аспект – культурний. Корупція наявна у певній культурі і тяжіє до певних груп і секторів. На думку А. Раттнера, вченими часто недооцінюється роль культури, і тому цей аспект завжди береться до уваги. Культура є важливою для глибокого розуміння витоків корупції всередині конкретної країни.

Рядом вчених зроблено внесок у емпіричні дані щодо наявних оцінок факторів, які беруть участь у тіншовій економіці [9]. Оцінки відповідають періоду 1999–2015 рр., вибірка складається з 82 країн. Досліджено вплив культурних змінних Г. Хофстеде разом з іншими соціально-економічними факторами на тіншову економіку та включено просторову змінну як додаткову пояснювальну. Оцінка використовує панельну модель, яка включає техніку просторового фільтра. За даними дослідження, національна

³ Культура влияет на коррупцию.

культура та ступінь розвитку країни є важливими чинниками для пояснення різних рівнів тіньової економіки.

Поняття “податкова культура” розглядав А. Спиталер [5], який у своїх роботах наголошує на тому, що оподаткування залежить від економічних, соціальних, культурних, історичних, географічних, психологічних та інших відмінностей, що переважають в окремих країнах та їх суспільствах.

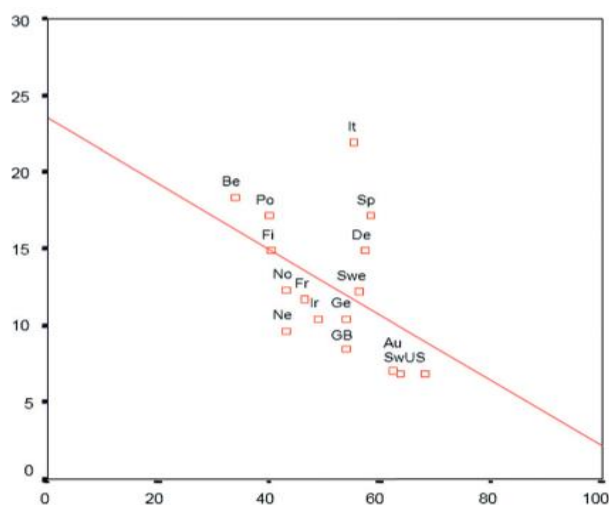
А. Пауш [6] досліджує роль особистостей історії податкової наукової думки, податкової політики та податкового адміністрування і безпосередньо пов’язує поняття “податкова культура” з особистостями, що визначають розвиток податкової системи країни. Його розуміння розвиває традиції погляду Й. Шумпетера в тому, що “податкова культура – це вираз людської духовності і творчості”.

Дж. Альм і Б. Торглер [1] провели сучасне дослідження та довели, що існує зворотна залежність між рівнем розвитку податкової культури населення та масштабами тіньової економіки. У компаративному дослідженні країн, здійсненому ними з урахуванням порівняльних даних із США та Іспанії, вони знайшли статистично значущі докази того, що вищий рівень податкової культури призводить до зменшення масштабів тіньової економіки. У роботі автори, використовуючи дані World Values Survey [12], розглядають податкову культуру як залежну змінну. Оскільки експерти WVS, проводячи свої дослідження, ставлять однакові питання респондентам у різних країнах, опитування дає унікальну можливість вивчити міжкраїнні міжрічні зіставлення громадської думки про дотримання податкових зобов’язань платниками податків.

Загальне запитання для оцінки рівня податкової культури від WVS: “Скажіть, будь ласка, чи вважаєте Ви, що ухилення від сплати податків “завжди може бути виправдане”, “ніколи не виправдане” або “щось середнє” (де відповідь “ніколи не виправдане”) – це 1 за десятибальною шкалою)”. Точка відліку знаходиться у значенні 1, оскільки багато респондентів стверджують, що вчинення податкових злочинів “ніколи не виправдовується”. Таким чином, змінна “податкова культура” набуває значення 1, якщо відповідальний каже, що податкове шахрайство “ніколи не виправдовується” і 0 – в іншому випадку.

Водночас наявні причини для використання індексу з різними показниками замість одного запитання для оцінки податкової культури. Багатоелементний індекс, імовірно, забезпечує кращу оцінку, поєднуючи інформацію, яка має загальні елементи, також підвищує обґрунтованість, надаючи більш репрезентативну вибірку інформації про основну концепцію, підвищує точність завдяки зменшенню варіативності оцінки.

У роботі Дж. Альма і Б. Торглера [1] розглянуто фактори, що впливають на податкову культуру, й встановлено причинно-наслідковий зв’язок рівня податкової культури з масштабами тіньової економіки та в інших країнах ЄС. На рис. 2 показано взаємозв’язок між рівнем податкової культури та масштабами тіньової економіки країн ЄС та США. Наявна дуже негативна кореляція (r Пірсона = $-0,460$), що є значущою на рівні 0,05. Відповідно до аналізу лінійної залежності у простій регресії, змінна “податкова культура” становить понад 20% від загальної величини різниці зі змінною “розміреної економіки”.

Рис. 2. Взаємозв'язок між рівнем податкової культури та масштабами тіньової економіки

Примітка: Au – Австрія, Be – Бельгія, De – Данія, Fi – Фінляндія, Fr – Франція, Ge – Німеччина, GB – Велика Британія, Ir – Ірландія, It – Італія, Ne – Нідерланди, No – Норвегія, Po – Португалія, Sp – Іспанія, Sw – Швейцарія, Swe – Швеція, US – США.

Джерело: [1].

З огляду на це, для подання корупції необхідно враховувати вплив соціокультурного чинника при розробленні відповідних ініціатив, зокрема інноваційного характеру.

Розглянемо цей аспект на прикладі Фінляндії. За даними Transparency International, кілька років поспіль ця країна займала позиції у трійці рейтингу індексу сприйняття корупції як країна з її найменшим рівнем.

Принципи правильного управління, етичні норми та рекомендації прописані у багатьох нормативних актах Фінляндії (зокрема, Конституції) і є суттєвою невід'ємною частиною керівництва державою. Це водночас і правова база превенції корупції. Сформоване розвинуте громадянське суспільство, високий рівень правосвідомості та правової культури запобігають поширенню корупції у Фінляндії.

Незважаючи на репутацію та високу оцінку Transparency International, випадки корупції трапляються і у Фінляндії. Періодично до суду доходять справи про одержання хабаря певною посадовою особою або про зловживання нею своїм службовим становищем або про надання хабаря представником тієї чи іншої компанії з метою отримання контракту тощо. Але все-таки у повсякденному житті громадяни практично не стикаються з проблемами корупції. Цьому сприяє загальна обстановка країни, де корупція переважно відкидається суспільством.

Основний принцип фінської антикорупційної політики – корупція не є ізольованим феноменом. У Фінляндії існує формальна антикорупційна мережа, заснована під егідою Міністерства юстиції, що об'єднує не лише державні органи та органи місцево-

го самоврядування, але й приватний сектор, дослідницькі та недержавні організації. До цілей цієї мережі належать:

- сприяння антикорупційній діяльності та внесення відповідних ініціатив;
- підвищення рівня усвідомлення небезпеки корупції суспільством і встановлення антикорупційних директив у державному, муніципальному та приватному секторах;
- виконання зобов'язань згідно з міжнародними антикорупційними угодами (Конвенції ООН проти корупції, Конвенції Організації економічного співробітництва та розвитку, Конвенції Ради Європи), а також зобов'язання міжнародних організацій (Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Групи держав по боротьбі з корупцією (ГРЕКО));
- сприяння вивченню та дослідженню корупції.

У Фінляндії немає як у Сінгапурі та Гонконгу спеціального органу, який займається діяльністю, спрямованою на запобігання корупції. Координацією практично будь-яких дій, пов'язаних з питаннями корупції, займається Міністерство юстиції. Міністерство внутрішніх справ займається антикорупційною політикою у сфері співробітництва з Європейським Союзом. Національне Бюро розслідувань Фінляндії має у штаті співробітника, до обов'язків якого належить тільки відстеження всіх питань, певною мірою пов'язаних з корупцією в країні.

У фінському законодавстві немає конкретного визначення корупції і окремих законів, спрямованих на запобігання корупції. Основні положення, пов'язані з корупцією, містяться у кримінальному праві – це норми про хабарництво у державному та приватному секторах Фінляндії.

У ці норми у 1989 р. внесено поправки та доповнення у зв'язку з повним реформуванням усієї системи кримінального права. Згодом невеликі зміни були зроблені з метою приведення цих положень у відповідність до міжнародних угод, що стосуються корупції та хабарництва.

Інші базові правові норми, що стосуються корупції, стосуються легалізації та правопорушень у сфері фінансової звітності. Вони також були змінені та приведені у відповідність до антикорупційної політики Євросоюзу.

Серед наявних чинників зниження корупції можна виокремити ефективне (“належне”) управління, доступ до освіти, розвинену демократію на всіх рівнях, неполітизований доступ до ключових посад громадянської служби, відкритий адміністративний процес управління, довіру суспільства.

Було б перебільшенням говорити про якусь специфічну “фінську модель” боротьби з корупцією. Наявна низка законодавчо-правових особливостей, які могли б бути використані у нас. Головними є фінський досвід боротьби з корупцією, формування умов, які не створювали б поживного ґрунту для корупції і якщо не виключали, то принаймні мінімізували її.

Ілюстрацією необхідності більш широкого контексту розгляду корупції є дослідження [8], де розглянуто роль культури у розмірі тіньової економіки в країнах та вплив змінних релігії та щастя на розмір тіньової економіки після контролю за управлінням, економічним розвитком і податковим тягарем, використовуючи панельні дані за 31 країною ЄС за 2005–2015 рр.

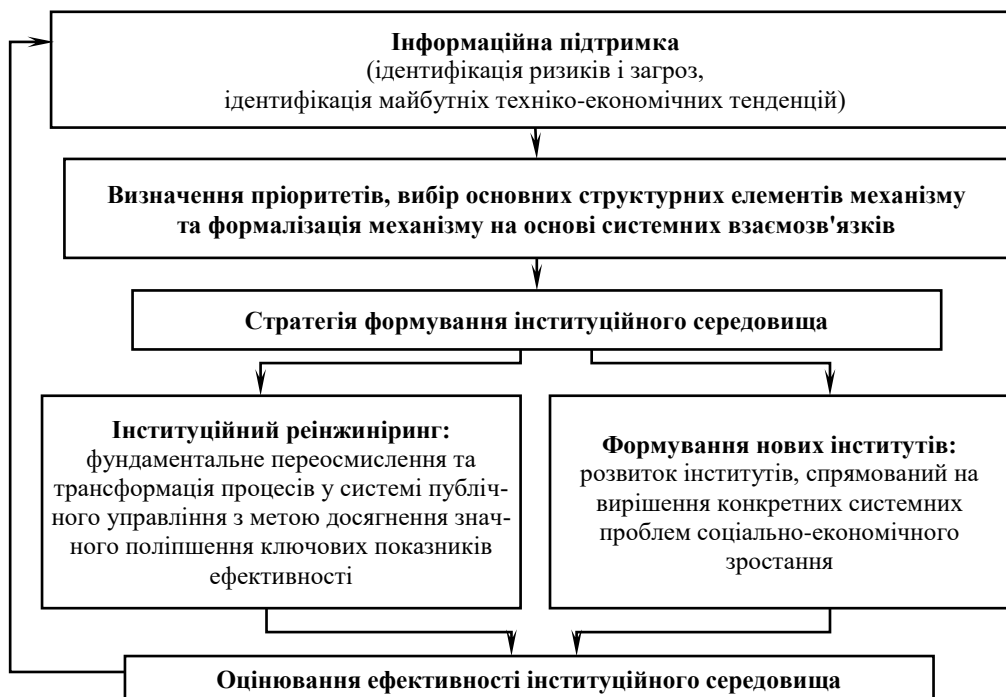
Виявлено, що валовий внутрішній продукт (ВВП) європейських країн занижений на 19% через незареєстровану тіньову економічну діяльність. Відповідно до емпіричних висновків, колективізм, короткострокова орієнтація, стриманість і релігійність збільшують розмір тіньової економіки, тоді як більший рівень щастя зменшує її.

У межах дослідження ми пропонуємо поєднати дослідницький підхід М. Вебера з теорією інституційних перетворень. Інституційний та інноваційний (технологічний) розвиток містить у собі два компоненти – інноваційний, що утворюється внаслідок природного відбору або проектування, та імітаційний, що виникає шляхом запозичення (трансплантації) інститутів з інших інституційних систем.

Цей підхід є доречним для інституційно-еволюційної стратегії формування антикорупційної стратегії національної системи “сталий розвиток – безпека”, мету якої можемо визначити як підтримку природної еволюції наявного інституту (комплексу інститутів) у межах певної стратегії, яка може містити в собі як інституційні інновації, так і запозичення.

Початковий (наявний) інститут можна “трансплантувати” або “розробити”, або він може виникнути в процесі розвитку внутрішнього інституційного середовища. Перевагою інституційної стратегії є широкі можливості адаптації та корекції в процесі розвитку інститутів.

На рис. 3 показано схему інституційної підтримки інноваційної політики.

Рис. 3. Інституційно-інноваційне забезпечення антикорупційної політики

Джерело: складено автором.

Для цілей дослідження та підтримки ідей, зазначених на рисунку 3, підкреслимо важливість висновку Дж. Гелбрейта, відповідно до аналізу шкідливих сторін домінування технократії, про необхідність соціального контролю за економікою держави, що має охоплювати державне регулювання задоволення суспільних потреб у межах стратегічної політики та державне планування основних економічних пропорцій окремих напрямів щодо конкретної ситуації національної безпеки.

Отримані результати є важливими для політиків: можна включати культурні фактори в аналіз поведінки людей щодо тіньової економіки й таким чином приймати найбільш прийнятні рішення щодо боротьби з цим явищем.

У цих умовах потрібно не лише підвищувати витрати нелегальної економічної діяльності, але й знижувати витрати легальної діяльності. Необхідно змінити ситуацію, коли порушення законів приносить більшу вигоду, ніж їх дотримання. Рівною мірою потрібно робити максимум зусиль для того, щоб тіньова економіка не стала буденністю у свідомості українського суспільства.

Висновки. У дослідженні серед причин корупції розглянуто соціокультурні фактори, які досить часто посилюють весь комплекс факторів, що породжують корупційні практики. Тіньова економіка та корупція базуються на багатовікових традиціях і поведінкових особливостях людей, на специфічних поєднаннях культури певної країни та її державних інститутів, на економічній ментальності та традиціях щодо довіри у тому чи іншому суспільстві. Тому для аналізу причин їх виникнення та пошуку методів протидії необхідний міждисциплінарний підхід, який доцільно використати для інституційного проектування.

Відповідно до аналізу емпіричних досліджень, для подолання корупції необхідно враховувати вплив соціокультурного чинника при розробленні відповідних ініціатив, зокрема інноваційного характеру.

Корупцію розглянуто в межах моделі взаємодії архетипів як інститутів, що породжують цінності, і держави як системи інститутів, яка ці цінності використовує.

Результати дослідження можуть бути використані при розробленні стратегій економічного розвитку, зокрема антикорупційних. Врахування соціокультурних особливостей дозволить підвищити ефективність діяльності інститутів.

Список використаних джерел

1. Alm J., Torgler B. Culture Differences and Tax Morale in United States and Europe. *Journal of Economic Psychology*. 2006. Vol. 27 (2). P. 224–246. <https://doi.org/10.2139/ssrn.562861>
2. Torgler B. The importance of faith: Tax morale and religiosity. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 2005. Vol. 61 (1). P. 81–109. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2004.10.007>
3. Dell'Anno R. Tax evasion, tax morale and policy maker's effectiveness. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*. 2009. Vol. 38. Issue 6. P. 988–997. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2009.06.005>
4. Torgler B., Schneider F. The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy. *Journal of Economic Psychology*. 2009. Vol. 30. P. 228–245. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2008.08.004>
5. Spitaler A. Die gegenseitige Annäherung der Steuersysteme der Kulturstaaten. *Probleme des Finanz- und Steuerrechts – Festschrift für Ottmar Bühler / ArminSpitaler* (Ed.). Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 1954.

6. Pausch A. Persönlichkeiten der Steuerkultur – Steuergeschichte in Lebensbildern von Johannes v. Miquel bis Armin Spitaler. Herne. Berlin: Verlag Neue Wirtschafts-Briefe, 1992.
7. Buszko A.T. Cultural Implications for the Shadow Economy. *Engineering Economics*. 2018. Vol. 29 (1). P. 46–52. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.29.1.18069>
8. Achim M.V., Borlea S.N., Vasile G.L., Alin A.M. The Shadow Economy and Culture: Evidence in European Countries. *Eastern European Economics*. 2019. Vol. 57 (5). P. 352–374. <https://doi.org/10.1080/00128775.2019.1614461>
9. Alarcón-García G., Azorín J.D.B., de la Vega M. del M.S. Shadow economy and national culture: A spatial approach. *Hacienda Pública Española / Review of Public Economics IEF*. 2020. Vol. 232 (1). P. 53–74. <https://doi.org/10.7866/hpe-rpe.20.1.3>
10. Данилишин Б. Можно ли победить теневую экономику? *LB.UA*. 5.07.2017. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/370673_mozhno_li_pobedit_tenevuuyu_ekonomiku.html
11. Гендер и коррупция: что мы знаем? Дискуссионный доклад. ОБСЕ. 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/529545.pdf>
12. Findings and Insights. *World Value Survey*. 2023. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>
13. Сборник материалов по исследованию зарубежного опыта противодействия коррупции. Агентство Республики Казахстан по противодействию коррупции. 14.01.2020. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/article/details/2281?lang=ru>
14. Омеляненко В. Аналіз архетипного виміру інституційно-еволюційних траєкторій впровадження системних інновацій. *Публічне урядування*. 2020. № 1 (21). С. 220–233. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-220-233](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-220-233)
15. Омеляненко В., Омеляненко О., Вернидуб М. Наукові засади аналітичного підходу до формування та оцінювання ефективності інноваційної політики в контексті сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-88>
16. Omelyanenko V. National strategic innovation security policy making (theoretical review). Tallinn: Teadmus, 2020. 300 p.

Отримано 22.05.23 та прийнято 19.06.23

References

1. Alm, J., Torgler, B. (2006). Culture Differences and Tax Morale in United States and Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27 (2), 224-246. <https://doi.org/10.2139/ssrn.562861>
2. Torgler, B. (2005). The importance of faith: Tax morale and religiosity. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 61 (1), 81-109. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2004.10.007>
3. Dell'Anno, R. (2009). Tax evasion, tax morale and policy maker's effectiveness. *Journal of Behavioral and Experimental Economics*, 38 (6), 988-997. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2009.06.005>
4. Torgler, B., Schneider, F. (2009). The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy. *Journal of Economic Psychology*, 30, 228-245. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2008.08.004>
5. Spitaler, A. (1954). The mutual approximation of the tax systems of the civilized states. In A. Spitaler (Ed.), *Problems of finance and tax law – Festschrift for Ottmar Bühler*. Cologne: Verlag Dr. Otto Schmidt KG [in German].
6. Pausch, A. (1992). Personalities of the tax culture – tax history in biographies of Johannes v. Miquel to Armin Spitaler. Berlin: Publishing house new business letters [in German]
7. Buszko, A.T. (2018). Cultural Implications for the Shadow Economy. *Engineering Economics*, 29 (1), 46-52. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.29.1.18069>
8. Achim, M.V., Borlea, S.N., Vasile, G.L., Alin, A.M. (2019). The Shadow Economy and Culture: Evidence in European Countries. *Eastern European Economics*, 57 (5), 352-374. <https://doi.org/10.1080/00128775.2019.1614461>

9. Alarcón-García, G., Azorín, J.D.B., de la Vega, M. del M.S. (2020). Shadow economy and national culture: A spatial approach. *Hacienda Pública Española – Review of Public Economics IEF*, 232 (1), 53-74. <https://doi.org/10.7866/hpe-rpe.20.1.3>
10. Danylyshyn, B. (2017, July 5). Is it possible to defeat the shadow economy? *LB.UA*. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/370673_mozhno_li_pobedit_tenevuyu_ekonomiku.html [in Russian]
11. Gender and corruption: what do we know? Discussion report. OSCE. 2021. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/c/7/529545.pdf> [in Russian]
12. Findings and Insights. (2023). *World Value Survey*. URL: <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>
13. Collection of materials on the study of foreign experience in combating corruption. (2020, January 14). Agency of the Republic of Kazakhstan for anti-corruption. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/press/article/details/2281?lang=ru> [in Russian]
14. Omelyanenko, V.A. (2020). Analysis of archetypic dimension of institutional-evolutionary trajectories of system innovations. *Public Management*, 1 (21), 220-233. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-220-233](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-220-233) [in Ukrainian]
15. Omelyanenko, V., Omelyanenko, O., Vernydub, M. (2022). Scientific principles of analytical approach to the formation and assessment of the efficiency of innovation policy in the context of sustainable development. *Economy and Society*, 42. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-88> [in Ukrainian]
16. Omelyanenko, V. (2020). National strategic innovation security policy making (theoretical review?). Tallinn: Teadmus.

Received on 22.05.23 and accepted 19.06.23